

Любомир ХАХУЛА

*кандидат історичних наук, старший дослідник
старший науковий співробітник*

*Центру дослідження українсько-польських відносин
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*

*доцент кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка»*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9954-9962>

e-mail: l.khakhula@gmail.com

ВОЛИНСЬКА ТРАГЕДІЯ 1943 РОКУ: АКТУАЛЬНІ СУСПІЛЬНІ ТА АКАДЕМІЧНІ ВИКЛИКИ

У Луцькому державному краєзнавчому музеї 23 червня 2023 р. відбувся круглий стіл «Волинь'1943: спільний біль», організатором якого виступив Волинський «Меморіал» ім. В. Стуса, а партнером – відділ «Центр дослідження українсько-польських відносин» Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Його учасники, краєзнавці науковці та громадські діячі з Києва (Євген Магда), Луцька (Олександр Жук, Микола Кучерепа, Оксана Каліщук, Людмила Стрільчук, Іван Пусько) та Львова проаналізували передумови, перебіг та наслідки українсько-польського військово-політичного протистояння на західних землях України в роки Другої світової війни, внесли пропозиції до корегування історичної політики влади щодо комеморації трагічних подій 1943 р. на Волині. Зокрема, Людмила Стрільчук відзначила необхідність створення реєстру місць трагічної пам'яті згідно з українським законодавством. Оксана Каліщук наголосила на важливості наукових узагальнень європейського досвіду долання історичних травм. Микола Кучерепа ствердив, що обидві сторони протистояння використовували не тільки тактику оборони, але й нападів на супротивника. Євген Магда вважає за необхідне вдосконалити українське законодавство в частині ексгумаційних робіт та вшанування пам'яті жертв військових злочинів.

Доповідач і модератор заключного засідання завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин» Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, голова Львівської обласної організації Національної спілки краєзнавців України Микола Литвин актуалізував зовнішні чинники – російсько-радянський і німецький, які прямо чи опосередковано вплинули на ескалацію українсько-польського протистояння в 1942–1944 рр. Наведемо головні тези його виступу.

Микола Литвин зауважив, що цьогорічний візит Президента України до Польщі, його виступ перед тисячами варшав'ян і українських біженців ще раз

підтвердив: Україна має дбати не лише про переможне сьогодні, мирне майбутнє, але й зрозуміле минуле, до реконструкції якого треба знову долучити фахових істориків. Йдеться не так про козацькі війни, повстання чи союзи, як про травматичну спадщину новітньої доби, яку нам треба якнайшвидше детравматизувати. Далі ствердив, що у роки Другої світової війни на Волині й Галичині не було вираженого етнонаціонального чи міжнаціонального українсько-польського протистояння. Про це авторові у львівській маршрутці розповіла 93-річна мешканка, яка згадала про довоєнні польські часи, де діяли закони й був порядок на вулицях; місцеві поляки з українцями регулярно та спільно відзначали і українські, і польські національно-релігійні свята. Зовсім інакше, на її думку, було за «перших Советів» – беззаконня, хабарництво, масові заслання українців та поляків до Сибіру, зокрема її до Норільська з температурою мінус 52 градуси. Аналогічні думки висловлював і тесть доповідача, Олександр Кулинич, в'язень сталінських таборів, який до Другої світової війни проживав у с. Магерові на Жовківщині, де більшість мешканців становили євреї і поляки. У таборі під Іркутськом він одружився з волинянкою і мешкав із нею в бараковій конурці, яку щойно залишили з чистим посудом та наїдками польські в'язні, котрих перекинули в інше місце.

Нагадаю, що градус напруження у взаєминах двох сусідніх народів підняли колоністи-осадники, недавні офіцери польського війська. Вони на початку 1920-х років отримали від влади чималі наділи розparcelьованих земель на Волині та Тернопіллі, на які претендували місцеві зубожілі селяни; чимало з них воювало у союзному польсько-українському війську 1920 р. проти більшовиків.

Підступною і жорстокою щодо місцевих мешканців – українців, поляків, євреїв, вірмен, чехів, німців – виявилася політика «перших Советів», які позбавляли всіх «визволених» права на приватну власність і вільну політичну діяльність; відтак одних заганяли у колгоспи (створено близько двох сотень), інших, неугодних, грузили у товарні потяги, які тижнями добиралися до сибірських таборів. Вказані події, зокрема депортаційно-репресійні заходи влади, мародерство червоноармійців під час так званого «визвольного» походу за Збруч, об'єктивно відображені в монографічних узагальненнях моїх колег: Володимира Барана, Миколи Кучерепи, Олександра Луцького, Миколи Литвина і Кіма Науменка, а також польських авторів Адама Качинського, Станіслава Стемпня (нині працює в архівах Львова) та ін. Зокрема, відомий польський україніст із Перемишля слушно доводить, що перша «советизація» супроводжувалась істеричними кампаніями сталінської влади проти поляків, яких у книгах, брошурах, плакатах, листівках зображали споконвічними ворогами українців, бандитами, злодіями, гнобителями України й українців. До них залічували не лише довоєнних службовців і військовиків, поліцаїв, а й звичайних ковалів, мулярів, перукарів, лісників, кравців, торговців, залізничників, служителів костелів, лікарів, студентів, селян («кулаків»). Компартийна влада прагнула також вилучити з публічного життя інтелігентів, кооператорів і підприємців, членів різних політичних партій і громадських організацій, надаючи певні посади особам без відповідного політичного й господарського досвіду, бо такими було легше керувати. Багатьох вербували спецслужби СРСР. Серед ув'язнених 1939–1941 рр. на Волині виявилась 21 тис. поляків і майже 20 тис. українців; більшість волинських німців зуміла виїхати на захід. У цей час депортовано на схід кожного десятого

волинянина. Повально конфіскували землі власників польських фільварків, костельні землі й осади колоністів.

Перші масові кровопролиття західні українці побачили наприкінці червня 1941 р., коли влада, відступаючи на схід, розстріляла у в'язницях Львова, Жовкви, Луцька, Рівного та інших міст регіону більше двох десятків тисяч осіб. Масагри продовжили нацисти, які наприкінці 1941 р. та впродовж 1942 р. розстріляли й вивезли у різні концтабори майже двісті тисяч волинських євреїв, серед них і представників змішаних родин. До Голокосту були причетні німецькі поліційні відділи, в яких служили не лише німці, але й українці, поляки (1,5 тис. осіб) і навіть євреї, які вступили туди не стільки з ідеї, скільки з фізіологічних потреб – заробити на харч і одяг. Тож відповідальність за масові депортації та вбивства на початку війни несуть обидва режими – нацистський і сталінський, саме на них лежить провина, згідно з пактом Молотова-Ріббентропа 1939 р., за розв'язання та наслідки Другої світової війни.

Микола Литвин акцентував і те, що нацистська влада не зуміла запобігти українсько-польському військово-політичному протистоянню в роки Другої світової війни та нейтралізувати його. Тому за міжнародним правом саме вона несе відповідальність за безвладдя і безконтрольність на Холмщині, Волині й Галичині. Зрештою, нацистський і радянський чинники нерідко ставали каталізаторами вказаного протистояння. Отже, міжнаціональний чинник у ньому був мінімальним. Услід за Богданом Гудем виокремимо соціальний фактор – боротьбу за землю, протистояння з осадниками. Наявним є також політичний чинник – боротьба української і польської партизанок за відновлення національних держав із включенням до них територій між Сяном, Бугом і Збручем. На жаль, політичні проводи обох визвольних рухів (із польського боку – командування Армії Крайової і представники Польського еміграційного уряду у Лондоні, які мали осідок делегатури в Ковелі), хоча й вели перманентні переговори, однак так і не змогли досягти стратегічних домовленостей і скоординувати свій військово-політичний потенціал проти нової російсько-радянської експансії на Україну та Польщу, де також було насаджено комуністичні режими. (Вказану й раніше не досліджену проблему проаналізував у нашій новій монографії «За свободу. Українсько-польський діалог та спроби порозуміння» Андрій Боляновський). Як наслідок – жертвами протистояння стали не лише вояки 27-ї дивізії Армії Крайової (налічувала 6 тис. вояків) і відділів УПА, але й десятки тисяч цивільних поляків та українців; великим був також потік біженців до Галичини; немалими були й матеріальні втрати – десятки сплюндрованих костелів і церков. Зрозуміло, що і польські, й українські військовики, невійськовики та політики несуть за це не лише моральну, але й політичну, а можливо, навіть юридичну відповідальність. Зрештою, у тому протистоянні був також сильний асоціальний чинник – до грабежів і вбивств, погромів долучилося з обох боків чимало кримінального елемента, голодуючих.

Як і попередні колеги, М. Литвин ще раз актуалізував російсько-радянський чинник. Як відомо, нагнітання українсько-польського протистояння сприяли збройні та ідейно-провокативні заходи перших радянських партизанських загонів від літа 1942 р. (фактично особливих загонів НКВС) і частин Радянської армії, які підступили до Волині на початку 1943 р., а до Галичини – на початку 1944 р.

Провокативність їхніх дій у трикутнику нацисти – поляки – українці прослідковуються не лише на Волині, але й у Галичині, зокрема на Брідщині. Антиукраїнську налаштованість мали мобілізації 1944 р. на Волині до прорадянських польських бригад імені Тадеуша Костюшки (600–700 осіб), «Грюнвальд», імені Ванди Василевської (по 500 осіб).

Микола Литвин наголосив, що в той час Україна не була суб'єктом історії, а тим більше – ініціатором зловісної війни. Юридичну відповідальність за ті злочини несуть передусім ініціатори розв'язання Другої світової війни. Водночас схвалив слова каяття, перепрошення, які неодноразово звучали від української влади, діячів Церков, громадськості, представників Української Гельсінської спілки. Він вважає, що представники академічної науки і вищої школи, громадських організацій повинні зробити все можливе, щоби запобігти будь-якому протистоянню між нашими братніми народами в майбутньому. Для українців важливо перейняти польський досвід реформування, а також не соромитися дякувати за сотні танків, бронетранспортерів, пожежних і медичних машин, гармат, систем «Старлінк», тисячі фур із гуманітарною допомогою, які Збройні сили України отримали в перший рік широкомасштабної російської агресії.

Насамкінець доповідач нагадав, що шлях до історичної правди має йти через підготовку спільно з польськими колегами документальних збірників, організацію спільних ексгумаційних робіт, спільних комемораційних заходів на пограниччі, толеранцію публічного простору. Зауважив, що цінний досвід ексгумаційних робіт має львівське комунальне підприємство «Доля», яке в 2023 р. здійснило чимало робіт на Марсовому полі у Львові, ексгумувавши майже пів тисячі поховань Першої і Другої світових воєн, серед них і карателів, а не визволителів Львова. Отже, історичної правди, її наповнення неконфліктогенним змістом вимагає пам'ять про безневинних жертв різних війн і локальних конфліктів на наших землях.

За матеріалами заходу, ініціативна група «Волинська платформа діалогу» підготувала рекомендації до центральних органів влади та місцевого самоврядування щодо необхідності корегування політики історичної пам'яті в Україні, оптимізації українсько-польських міждержавних взаємин. Вказана дискусія має продовжитися не на регіональному, а всеукраїнському рівні. М. Литвин звернувся до учасників круглого столу із закликом допомогти місцевому краєзнавцю Івану Пуську оцифрувати більше 2 тис. спогадів учасників та очевидців тих трагічних подій. Учасники заходу неодноразово стверджували, що українцям і полякам потрібна дуже твереза й реальна історія Другої світової війни, в якій вина обох сторін буде розглянута не лише у чужому, але й у власному світлі.